

УДК 316.3::72(477)

Бачинська Л. Г.

КНУБА, професор каф.

Основ архітектури та архітектурного проектування

ПРИЧИНИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ НОВОГО УРБАНІЗМУ СХІДНОЇ ЄВРОПИ У 1920-1930-Х РОКАХ

Анотація: стаття присвячена виявленню причин появи головних напрямків в архітектурі і містобудуванні Радянської України у 1920-1930-ті роки, що відбувалися під впливом особливостей соціально-економічної і політичної ситуації. Проведено порівняння умов утворення архітектурно-містобудівної спадщини зазначеного періоду у Західній та Східній Європі. З'ясована виключна роль соціуму, який формується в державі залежно від існуючих економічних та політичних умов у визначенні головних тенденцій в архітектурі і містобудуванні.

Ключові слова: соціально-економічні і політичні умови, соціум та його структура, архітектура і містобудування, причини та тенденції.

Вступ. Архітектура і містобудування є найближчим до людини, створеним нею відповідно до власних запитів штучним середовищем, яке слідує за нею та її потребами впродовж усього періоду розвитку людства.

На архітектуру і містобудування як частину матеріальної і духовної культури впливають різноманітні чинники, що пов'язані з опануванням місця перебування людини, сферами її діяльності, ступенем економічного і культурного розвитку, рівнем розвою державотворення і політичних організацій, з характером історичним подій, соціальним устроєм, етнічними традиціями, рівнем науково-технічного прогресу в будівництві і багатьма іншими. Серед численних чинників, які визначають напрямки архітектури і містобудування і мають найвпливовіший характер на життєдіяльність людини і формування її оточення, найзначнішими є *соціально-економічні та політичні умови*. Саме взаємозв'язки цих чинників та напрямків розвитку і формування архітектури і містобудування до цього часу є недостатньо вивченими, не розглядалися глибоко з точки зору з'ясування «механізму» цього впливу та об'єктів, через які він відбувається. Однією з причин недостатньої уваги фахівців до цієї проблеми є її міждисциплінарний характер, недостатність системних знань у гуманітаріїв і відсутність потреби досконалого вивчення походження певних напрямків у архітекторів. Можна припустити, що звернення до економіко-політичних аспектів життєдіяльності людини, суспільства і держави сприятиме роз'ясненню глибинних причин появи певних

тенденцій в архітектурі і містобудуванні.

Отже, метою дослідження є встановлення причин та тенденцій в розвитку архітектури і містобудування, що обумовлені впливом соціально-економічних і політичних чинників.

Текст. Оскільки в якості прикладу для розгляду запропонованої теми тут обраний період формування вітчизняної архітектури у 1920-1930-х роках, доцільно використати метод порівняльного аналізу архітектурно-містобудівної спадщини та соціально-економічної і політичної ситуації того часу у Східній і Західній Європі. Основні позиції цього аналізу наведені в таблиці.

1920-1930-ті роки є важким періодом в житті європейських держав, коли після першої світової війни країни потерпають від економічної кризи, на тлі якої відбуваються соціальні революції. Стан економічної і політичної кризи продовжується до 1922 року.

Революції Західної Європи сприяли укріпленню тенденцій до централізації влади, в зв'язку з острахом представників капіталу втратити майно та авторитетність суспільного статусу, що було природним процесом за висновками американського політолога Скочпол Т. згідно з аналізом політичних ситуацій в постреволюційний період різних країн [1].

В Російській імперії міцна новонароджена політична сила на чолі з теоретиками побудови нового типу держави за економічною системою і системою правління використала революційну ситуацію для створення держави на основі жорсткої схеми управління, підпорядкування, державного фінансування і партійного контролю на всіх рівнях.

У 1920-1930-ті роки паралельно у Західній і Східній Європі розвивається нова течія в архітектурі – функціоналізм, основна мета якої була сформована під впливом стихійних процесів у розвитку міст 19-початку 20 століть, що призвели до катастрофічного стану екології і великої смертності городян, та європейської революційної ситуації. Цією метою стала нагальна потреба створити нормальні умови проживання всіх верств міського населення в містах-велетнях (за визначенням А.В. Буніна [2]).

Європейські функціоналісти, ідеї яких відповідають і завданням фахівців Радянської Росії, через CIAM, новостворений Міжнародний Конгрес архітекторів (див. текст Афіньської хартії [2, 3]) пропагують поширення пакету головних напрямків архітектурно-містобудівної діяльності, спрямованих на вирішення функціональних, соціальних і санітарно-гігієнічних проблем. Але радянські архітектори у достатньо жорсткій взаємній боротьбі між представниками різних, інколи протилежних за поглядами на формування архітектури течій, відстоювали право демонструвати переваги нового суспільного устрою за допомогою архітектури споруд. Архітектура окремих

Таблиця

Порівняння головних характеристик суспільно-економічної і політичної ситуації та напрямків в архітектурі і будівництві 1920-1930-х років у Західній і Східній Європі

Показники	Західна Європа	Східна Європа (Радянський Союз, Україна)
Загальна характеристика:	<ul style="list-style-type: none"> • економічна криза до 1922 року; • політична криза 	
Постреволюційна ситуація:	<p>Революції породили страх у капіталістів через ймовірні втрати їхніх позицій у суспільстві, тому відбувається <i>зміцнення і централізація влади</i> в державах з капіталістичною формою господарювання</p>	<p>Революція була відправною точкою для зламу старої політичної і економічної системи і побудови нової <i>з плановим господарюванням на основі жорсткої схеми управління, підпорядкування і державного фінансування, партійного контролю на всіх рівнях</i> та організації суспільного життя трудящих мас під впливом і контролем держави</p>
1920-ті – початок 1930-х років		
Головні стильові напрями в містобудуванні і архітектурі:	Функціоналізм в містобудуванні і архітектурі	Функціоналізм в містобудуванні, конструктивізм в архітектурі споруд
Мета:	Покращення умов проживання людей	Підтримка ідеології держави нового політико-економічного типу, опрацювання нових умов проживання робітників як головного суспільного класу
Споживач архітектурного об'єкту:	Окрема родина	Колектив робітників підприємства
Загальні завдання:	<p>Вирішення проблем:</p> <ul style="list-style-type: none"> • функціональних; • соціальних; • санітарно-гігієнічних <p>засобами функціоналізму</p>	<p>Вирішення проблем:</p> <ul style="list-style-type: none"> • функціональних; • санітарно-гігієнічних; • естетично-ідеологічних <p>засобами конструктивізму в архітектурі споруд, засобами функціоналізму в містобудуванні</p>
Використання функціоналізму в містобудуванні:	<p>Як способу покращення умов життя всіх верств населення та знищення негативного впливу від стихійного розвитку міст впродовж XIX ст., але через невтручання у суспільно-політичні процеси можливість подальшого використання цього стилю зникає</p>	<p>Як засобу нових умов буття робітників, як засобу втілення програм побудови народної держави, здійснення яких через специфіку державотворення (радянську систему з плановим господарюванням) дає великий результат</p>

Використання нового стильового напрямку в архітектурі:	Функціоналізм використовується для створення рівних достатньо комфортних умов проживання і обслуговування всіх верств населення	Конструктивізм (народжений у промисловій архітектурі за В.Ясієвичем) використовується для символізації нової революційної форми, як відбиття нового революційного (новотворчого) духу та ідеології
Естетичні завдання:	Нова естетика спрощених крупних геометричних форм	Естетика нової революційної ідеології
1930-ті – 1940-ві роки		
Загальна характеристика:	• утворення держав з централізованою системою правління та однопартійною політичною системою	
Політико-економічна ситуація:	Утворення держав з капіталістичною системою господарювання та централізацією влади в умовах протистояння та підготовки до війни	Єдина держава СРСР за визначенням - з соціалістичною системою господарювання та радянською системою правління, а насправді - з централізованою системою правління та однопартійною системою керування питаннями зовнішньої і внутрішньої політики
Головні стильові напрямки в містобудуванні і архітектурі:	Реакційні та консервативні течії в архітектурі та містобудуванні	Народження консервативних течій в містобудуванні та архітектурі як відбиття політико-економічного стану в державі
Мета:	Прославлення влади, могутності і сили держави	Прославлення влади, могутності і сили держави
Використання стильових напрямків в містобудуванні та архітектурі на тлі політичної ситуації:	Боротьба функціоналізму за виживання і поширення ідей. Боротьба реакційних течій за знищення функціоналізму як космополітичної течії і домінування історичних так званих «національних» стилів, через засоби символізації яких укріплюється і пропагується нова політична система	Поступова заміна функціоналізму та конструктивізму на псевдокласицизм і псевдоампір як стильові напрямки, які відповідають ідеології держави, що має державні плани, скарбницю та програми побудови суспільно-політичної та економічної організації нового типу, притримується жорстких вимог виконання цих програм, контролю витрат фінансів, орієнтується на колективну свідомість замість індивідуальної.
Ідея, що реалізується в архітектурі та містобудуванні:	Ідея всесвітнього порядку, встановленого єдиною могутньою державою для народів	Ідея побудови світлого майбутнього суспільства з нібито народною системою правління

будівель використовувалася для ствердження нової суспільної думки, нових ідей створення народної держави, революційного духу і святковості для відбиття в архітектурних формах народної перемоги. Оскільки нове суспільство будувалося на проголошенні диктатури пролетаріату, першоджерелом нового напрямку формотворення була обрана промислова архітектура [4]. Так, новостворений конструктивізм став не тільки виразником нової архітектури, але й носієм нової державної ідеології, що проголошував, закріплював у свідомості народу погляди і пріоритетність радянської соціалістичної системи, що народилася після революції 1917 року. Естетика європейського функціоналізму породжувала прості геометричні форми (що в певному сенсі відбивали демократизм архітектурної форми і деяку другорядність в порівнянні із зазначеними головними завданнями у вирішенні соціальних, функціональних і санітарно-гігієнічних питань засобами організації простору і забудови міста), але в Радянській Росії відбувалася акцентуація естетичних прийомів створення форми на проголошення нової революційної ідеології.

Оновлення суспільства як такого, суспільної думки, його ставлення до власних інститутів (наприклад, родини) потребувало нових форм, тому в перше десятиріччя нового державного утворення в Росії йдеться про знищення сім'ї і колективне проживання робітників в будинках-комунах.

Функціоналізм у Західній Європі реалізувався в містобудуванні і архітектурі як яскраві новітні ідеї побудови міст і їхньої забудови на основі функціонального зонування з комфортними умовами проживання всіх верств населення (тобто *за соціалістичним принципом*, що є нехарактерним для держав з капіталістичною системою господарювання і соціальною структурою населення, створеною на врахуванні майнового статусу). Але боротьба між функціоналістами та тими, хто втілював в європейські архітектурно-містобудівні об'єкти ідеологію централізації влади, що набула перемоги в країнах Європи 1930-х років, за допомогою використання національних стилів призвела до унеможливлення подальшого застосування функціоналізму. Представники цього напрямку вимушені були виїхати із зони напруженої політичної ситуації до інших країн.

1930-1940-ві роки ознаменувалися переходом до втілення в практику будівництва і містобудування консервативних напрямків нібито на відродженні чи створенні національних стилів, що було обумовлено утворенням держав з централізованою системою правління та однопартійною політичною системою в Європі і Радянському Союзі. Політико-економічна ситуація характеризувалася підготовленням цих держав до війни.

Як демонструє огляд різних історичних періодів розвитку архітектури і містобудування, централізація влади завжди впливає на орієнтацію стильових

течій в напрямку підвищення ідеологічного змісту з використанням активних форм архітектурної класики та пишної деталізації як засобами відбиття ідей прославлення влади, могутності і сили держави. Європейська архітектура у 1930-1940-ві роки артикулює назовні через засоби символізації ідеї всесвітнього порядку встановленого для народів єдиною могутньою державою, а в Радянському Союзі - ідеї держави з власною державною програмою фінансування і жорстким контролем витрат фінансів, що будує світле майбутнє суспільства з нібито народною системою правління. При цьому орієнтація державної ідеології спрямована на колективну свідомість трудящих мас, народу замість індивідуальної.

Отже, спочатку спільні завдання в архітектурі і містобудуванні та вплив європейських революцій, а потім спільна організація системи правління як кінцевий результат в державах Західної і Східної Європи призводять до повного паралелізму в обранні шляхів розвитку архітектури і містобудування. Але відмінності в економічній системі, яка в обох випадках підтримується централізацією влади, що спирається на однопартійну політичну систему (а в СРСР, навіть, ця система є регулятором всіх напрямків діяльності і джерелом програмування суспільно-економічного життя країни) і ступінь участі держави в регулюванні питань господарської діяльності *визначали ефективність реалізації економічних програм*¹.

Таким чином, встановлені спільні риси і відмінності в архітектурі і містобудуванні країн Західної і Східної Європи дозволяють прослідити самий «механізм» відбиття впливу соціально-економічної діяльності та системи правління у штучно створеному середовищі людини. Людина, населення, соціум є споживачами архітектурного простору та його об'єктів. Залежно від заявлених у статті гуманітарно-економічних аспектів і цінності людської особи в суспільній уяві в певній державі в певний час формуються потреби у специфічній організації простору для життєдіяльності людей і використанні архітектурної форми як засобу декларації суспільно-державних поглядів.

На рис. 1, а, подана схема впливу господарської діяльності та економічних відносин, а також системи правління на архітектуру і містобудування за світовою системою, відповідно до якої структура соціуму, відокремлюючи представників влади і її захисту, завжди формується залежно від майнового статусу населення: головні верстви населення – люди зі значними статками – знаходяться на горі соціальної піраміди, бідні і неімущі –

¹ За визначенням К.Тейге, чеського функціоналіста (цитується по [5]), для капіталістичної Німеччини початку 1930-х років було характерною соціалістична організація виробництва, очевидно, через державне замовлення на продукцію, обумовлену часом підготовки до війни.

Рис. 1. Вплив господарської діяльності та системи правління на містобудування і архітектуру (Світова система): *а* – схема впливу за світовою системою; *б* – верстви населення, для яких зводять об'єкти архітектури і містобудування в першу чергу.

Умовні позначки:

- - у державах з централізованою системою правління;
- ▬ - у країнах з демократичною системою правління

унизу. Перші мають значний вплив на суспільну думку, вкладаючи кошти в будівництво офіційних споруд і містобудівних ансамблів, визначаючи головні напрямки в архітектурі і містобудуванні, фінансуючи будівництво.

У країнах з демократичною системою правління, де цінність окремої людини в соціумі підвищується, програми і процеси будівництва залежать від ринку, зводять об'єкти соціально-житлового комплексу для різних верств населення (рис.1, б). Навіть з'явилася тенденція об'єднувати на одній території різні соціальні групи, тактовно включаючи помешкання різного розміру і комфорту в єдиний комплекс.

На рис. 2, а, показана схема впливу соціально-економічних і політичних умов через сформовану відповідно до радянської програми структури соціуму. За цією схемою нагорі знаходився робітничий «клас» та була проголошена «боротьба класів» в суспільстві і диктатура пролетаріату, що визначала головні архітектурно-містобудівні завдання у пошуках напрямків формування архітектури споруд житлово-обслуговуючого комплексу саме для робітників у 1920-ті – на початку 1930-х років відповідно до поглядів того часу на родину та специфіку мислення робітників, що залежала від їхньої діяльності.

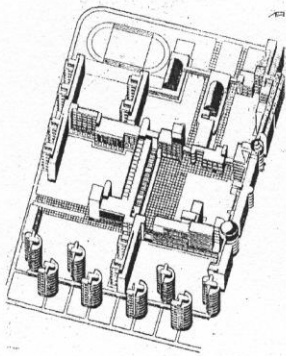
Пізніше, у 1930-ті - 1940-ві роки, ідеологія робітника як «гегемона» в суспільстві продовжувала мусуватися, але насправді відбувалося поступове загострення політичної ситуації і укріплення тоталітарного режиму. Забудова центру Києва в цей час зводиться для представників влади і її охорони (рис. 3), архітектура поступово набувала додаткової деталізації, складних членувань.

Для порівняння на рис. 2, б, відзначений також наступний етап, що виник по завершенні епохи великодержавного псевдоампіру в архітектурі. Це період так званої «хрущовської відлиги», коли розпочала діяти програма всенародного типового домобудування з метою забезпечення населення окремими квартирами. Народження певних рис демократизації суспільства повернуло в реальне будівництво і вільну та рядкову забудову, і мікрорайон як найменший містобудівний об'єкт міської території, і спрощену індустріальну архітектуру.

Висновок. Багата на події і яскрава історія Радянського Союзу і України ХХ століття та порівняння з європейським досвідом будівництва першої його половини надають ґрунтовні приклади відбиття економічних відносин та системи правління в архітектурі і містобудуванні, що відбувається через специфіку формування соціуму залежно від зазначених гуманітарно-економічних аспектів.

Соціалістична економічна система			
Радянська система правління			
1920-ті – початок 1930-х років		1930-ті – початок 1940-х	
Теоретичні дослідження будинків для робітників	Харків, житловий будинок, вул. Артема, №6, «Червоний банківець», арх. В.А.Естерович	Київ, перший будинок лікаря, вул. Велика Житомирська, 17, арх. П. Альошин	Київ, будинок для працівників облміліції на розі вул. Круглоуніверситетської та Крутого спуску

1930-ті – початок 1940-х років			
Київ, вул. Інститутська, будинок Раднаркому №20-18, арх. С. Григорьев	Київ, житловий будинок КВО, Георгіївський пров., арх. Й.Ю. Каракіс	Київ, житловий будинок вищого командного складу, вул. Золотоворітська, №2, арх. Й.Ю. Каракіс	Київ, житловий будинок штабу КВО, вул. Інститутська, 15-17, арх. Й.Ю. Каракіс

Рис.3. Архітектура житлових будинків України в 1920х – на початку 1940-х років (в радянський період будівництва соціалізму)

Список використаних джерел:

1. Скочпол Т. Государства и социальные революции // Социология политики: классические и современные теории: Учеб. пособие. – М.: Новый учебник, 2004. – С. 103-108.
2. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. – М.: Стройиздат, 1979. - Том 2. – 412 с.
3. Гидион Зигфрид. Пространство, время, архитектура./ Сокр. пер. с нем. М.В.Леонене, И.Л.Черня. – 3-е изд. – М.: Стройиздат, 1984. – 455 с.
4. Ясиевич В. Архитектура Украины на рубеже XIX-XX веков [Электронный ресурс] / Архитектор Павел Алешин: Публикации. – Электрон. данные. – Архитектор Павел Алешин. – Режим доступа: <http://www.alyoshin.ru/Files/publika/yasievich/yasievich ukr.html>. / (дата обращения: 5.10.2015). – Название с экрана.
5. Грушка Э. Развитие градостроительства / Э. Грушка. – Братислава: Издательство Словацкой Академии наук, 1963. – 609 с.

Аннотация

Статья посвящена выявлению причин появления главных направлений в архитектуре и градостроительстве Советской Украины в 1920-1930-е годы, которые происходили под влиянием особенностей социально-экономической и политической ситуаций. Проведено сравнение условий создания архитектурно-градостроительного наследия указанного периода в Западной и Восточной Европе. Выявлена исключительная роль социума, который формируется в государстве в зависимости от существующих экономических и политических условий в определении главных тенденций в архитектуре и градостроительстве.

Ключевые слова: социально-экономические и политические условия, социум и его структура, архитектура и градостроительство, причины и тенденции.

Abstract

The article is devoted to identifying the causes of major trends in architecture and urban planning of the Soviet Ukraine in the 1920-1930-ies, which were formed under the influence of features of socio-economic and political situations. It was a comparison of the conditions of the architectural and urban heritage of the period, in Western and Eastern Europe. It was revealed the exclusive role of the society formed in the state depending on the existing economic and political conditions in the definition of the main tendencies in architecture and urban planning.

Key words: socio-economic and political conditions, society and its structure, architecture and urban planning, causes and trends.

Bachinska Ludmila

Causes and trends of new urbanism of Eastern Europe in 1920-1930 years